

Політичні лідери і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи

Фелікс Рудич,

доктор філософських наук,
завідуючий відділом

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України

Суспільні зміни, які почалися на рубежі 1980-х – 1990-х років у країнах Центральної і Східної Європи, стали підсумком циклу історичного розвитку, що завершився, - невдалої спроби форсування переходу від капіталізму до соціалізму без урахування багатоманітності і поліваріантності об'єктивних процесів. Метою політичної трансформації був демонтаж авторитарних режимів і утвердження демократичних політичних систем. Поряд з цим постало завдання здійснити перехід від централізованого планування та управління економікою до ринкових відносин. У цьому контексті корисно хоча б побіжно проаналізувати зміни в країнах Центральної і Східної Європи в політичній, економічній і соціальній сферах, вплив на ці перетворення політичних лідерів з урахуванням регіональних і національних чинників.

Парламентські республіки

Албанія. Республіка Албанія (територія – 28,7 тис. кв. км; населення – 3,5 млн. чол.; албанці складають 98 %, у країні проживають також греки, серби, болгары, цигани) одна з найменших та, напевне, й надвідсталіших країн колишнього соціалістичного табору [1].

1985 року, після смерті Е. Ходжі – лідера Албанської партії праці, яку він очолював понад 40 років, його наступником став 60-річний Р. Алія. Західні журналісти охрестили Р. Алію „албанським Горбачовим”. Албанія в травні 1990 року покінчила з авторитарно-тоталітарним режимом. Ще в січні того року складний економічний стан країни примусив владні структури провести народногосподарські реформи, запровадити ринкові відносини. У зовнішній політиці почався відхід від самоізоляції: поступово було відновлено відносини з іншими східноєвропейськими країнами.

31 березня 1991 року в країні відбулися перші вільні парламентські вибори. Албанська партія праці отримала в Народних зборах 169 місць із

250, а Демократична партія Албанії, яку очолив лікар-кардіолог, професор Тиранського університету С. Беріша, – 75 місць. Р. Алія був знову обраний Президентом, при цьому він відмовився від посади першого секретаря ЦК АПП, а остання в червні 1991 року була перейменована на Албанську соціалістичну партію. Її, а також уряд країни очолив Ф. Нано.

Економічна і політична ситуація в країні тим часом погіршувалась. Вибухали голодні бунти. Уряд Ф. Нано пішов у відставку. На дострокових парламентських виборах, які відбулися 22 березня 1992 року, Демократична партія Албанії, отримала 92 місця з 140 в парламенті, соціалісти – 38 мандатів. 9 квітня 1992 року пост президента обійняв лідер демократів С. Беріша. Уряд очолив О. Мексі – один із засновників і лідерів ДПА. У травні 1996 року відбулися чергові вибори до парламенту. Албанські соціалісти звинуватили правлячу Демократичну партію, яка отримала більшість депутатських мандатів, у їх фальсифікації.

Конфлікт, який виник на початку 1997 року в результаті краху фінансових трастів і обману сотень тисяч вкладників, поставив країну на межу громадянської війни. Президент С. Беріша ввів надзвичайний стан, проте лише прибуття 5-тисячного міжнародного миротворчого контингенту дозволило нормалізувати ситуацію. Уряд О. Мексі пішов у відставку.

Влітку 1997 року проведено дострокові парламентські і президентські вибори. Соціалісти отримали 100, а разом з партнерами по коаліції – 117 місць в парламенті (з 155). Президентом Албанії було обрано Р. Майдані – лідера АСП, прем'єр-міністром став Ф. Нано.

Фатос Нано – політичний портрет. Один із найпопулярніших політичних діячів постсоціалістичної Албанії. Народився 1952 року. Походженням із сім'ї партійних функціонерів, економіст за освітою. Працював в Інституті марксизму-ленінізму. Член Албанської партії праці. На початку 1990 року ввійшов в уряд, а в лютому 1991 року став прем'єр-міністром. У червні 1991 року АПП перетворилася на Албанську соціалістичну партію, Ф. Нано став її першим головою. Коли після парламентських виборів до влади прийшов С. Беріша, Ф. Нано звинуватили в перевищенні службових повноважень, і весною 1994 року його було засуджено на 12 років ув'язнення. Відсидів 4 роки, продовжуючи обіймати посаду голови АСП. Після амністії знову стає прем'єр-міністром, але після нових антиурядових заворушень у вересні 1998 року йде у відставку з обох посад. Проте в жовтні 1998 року з'їзд Албанської соціалістичної партії знову обирає його лідером партії [2].

Після відставки Ф. Нано прем'єр-міністром Албанії став П. Майко, який протримався на цій посаді ледь більше року. Наприкінці жовтня 1999 року новим прем'єр-міністром став 30-річний І. Мета.

22 листопада 1998 року прийнято Конституцію Албанії. За формою державного устрою Албанія – унітарна держава, а за формою державного правління – парламентська республіка. Законодавчим органом є Народні збори у складі 155 депутатів. 115 обираються в одномандатних округах і 40 – шляхом пропорційного представництва, терміном на 4 роки. Президент обирається на 5 років Народними зборами.

Парламентські вибори влітку 2001 року знову принесли перемогу соціалістам, які одержали більшість у парламенті. Кабінет міністрів знову

очолив І. Мета.

24 червня 2002 року за згоди основних політичних сил – правлячої Соціалістичної і опозиційної Демократичної партій президентом Албанії обрано А. Мойсю. Президент не представляє жодну з цих сил.

Уроки політичної трансформації в Албанії з кінця 1980-х років у цілому показують, що навіть у країні з традиційним тягарем політичного екстремізму шляхом послідовного розвитку політичних інститутів неминуче переважить механізм демократичного розв'язання суспільних суперечностей. Реформування національної економіки залишається для Албанії найважливішим завданням.

У зовнішній політиці Албанія орієнтується на США, прагне інтегруватися в Європейський Союз і НАТО.

На початку ХХ століття письменник С. Аді назвав **Угорщину** (територія – 93 тис. кв. км; населення – 10,43 млн. чол.) „межовою країною”. Події кінця 1980-х — початку 1990-х років підтвердили цю тезу. Після зміни суспільно-політичного устрою Угорщина різко переорієнтувалася на Захід, але з початку 1993 року, коли антирадянська істерія вгамувалась і на перший план виступили економічні проблеми, стався поворот убік Сходу.

1989 року з ініціативи соціалістичного керівництва країни Угорська Народна Республіка була перейменована на Угорську Республіку. Зміни, внесені в Конституцію країни 23 жовтня 1989 року, визначили для Угорщини парламентську форму правління [3]. В ході трансформації в Угорщині склалась нова система політичної влади – парламентська республіка на чолі з президентом, але при домінуючій ролі прем'єр-міністра.

За новою Конституцією вищим органом державної влади та представницьким органом народу Угорщини є Державні Збори, які обираються кожні чотири роки і представляють собою однопалатний парламент із 386 депутатів. Главою держави є президент, який обирається Державними Зборами на 4 роки з правом повторного переобрання. Він є виразником єдності нації та гарантом демократичного функціонування державних органів. Прем'єр-міністр обирається Державними Зборами за пропозицією президента. Міністри призначаються та звільняються президентом за рекомендацією прем'єр-міністра. Прем'єр-міністр керує засіданнями уряду та забезпечує виконання його постанов і рішень. Судочинство здійснюється верховним судом, столичним судом, а також місцевими судами. Конституційний суд стежить за конституційністю законів і виконує інші завдання, передбачені законом.

Основним законом країни визначено структуру, права та обов'язки органів місцевого самоврядування. Члени цих органів обираються через представницькі органи або через місцевий референдум терміном на 4 роки. Орган місцевого самоврядування очолює мер.

В Угорщині сформувалася багатопартійна система. Після виборів парламенту 1990 року було сформовано коаліційний правоконсервативний уряд з представників партії християнсько-демократичної орієнтації.

Прем'єр-міністром став лідер Угорського демократичного форуму, колишній дисидент, літератор Й. Антал, якого після його смерті 1993 року замінив П. Барош, міністр цього уряду. Першим президентом Угорщини постсоціалістичної епохи був А. Гьонц, лідер Союзу вільних демократів. Він виконував свої обов'язки два терміни підряд – з 3 серпня 1990 року до 4 серпня 2000 року.

Арпад Гьонц – політичний портрет. Народився 1922 року, має юридичну освіту. 1957 року за участь у революції 1956 року був засуджений на довічне ув'язнення. 1963 року амністований. У 1980 – 1990 роках займається письменницькою і перекладацькою діяльністю. У 1898 – 1990 роках – голова, з 1990 року – почесний голова Спілки письменників Угорщини. У травні – вересні 1990 року – депутат парламенту, в травні – серпні – голова Державних Зборів, а з серпня того ж року – президент Угорської Республіки.

На думку більшості дослідників новітньої історії Угорщини, саме постать А. Гьонца, його авторитет та риси характеру значно посприяли перетворенню посади президента на серйозний політичний чинник як у країні, так і стосовно формування позитивного іміджу держави за кордоном. В умовах значного конституційного обмеження самостійності дій в політичній площині А. Гьонц за 10 років перебування на посту президента зумів віднайти можливості для формування угорського зразка „британського монарха”, який владарює, але не править [4].

Результатом діяльності А. Гьонца на міжнародній арені стало підвищення авторитету Угорщини в очах практично всіх країн світу, чому сприяла й широка географія візитів угорського президента. А. Гьонц відвідав з офіційними візитами практично всі країни Європи, Північної та Південної Америки, Австралію, багато держав Азії та Африки. Він був одним з ініціаторів та організаторів Вишеградської четвірки (Угорщина, Словаччина, Чехія і Польща). Не випадково ця форма співробітництва стала одним з ключових каталізаторів процесів євроінтеграції цих держав. Подією, що стала яскравою ілюстрацією щирого ставлення як угорців, так і іноземних громадян до цієї особи, стало 10 лютого 2002 року, коли А. Гьонц, перебуваючи вже на пенсії, відзначав своє 80-річчя. Показово, що глави десятків країн світу надіслали свої привітання людині, яка вже не перебуває при владі.

Особливо потрібно наголосити на ролі А. Гьонца в утвердженні міжнародного авторитету України. Ще за часів СРСР, у вересні 1990 року, президент Угорської Республіки відвідав Україну з офіційним візитом. Переговори з керівництвом нашої країни, парламентаріями, керівниками Закарпатської області відбувалися в дружній і конструктивній атмосфері. Вже тоді А. Гьонц говорив про необхідність проведення Україною самостійної зовнішньої політики, пропонував свою підтримку. Те, що це були не тільки слова, Україна переконалася після здобуття незалежності.

Після тривалої дискусії ще 1989 року відбулася переоцінка подій 1956 року, які зрештою було названо народним повстанням, а реабілітованого керівника уряду того часу І. Надя було публічно перепоховано. Негативну реакцію більшої частини населення викликало прагнення засобів масової інформації реабілітувати участь Угорщини у війні на боці Гітлера, що подавалось на радіо та телебаченні, в пресі як вияв угорського патріотизму у боротьбі проти більшовизму.

На парламентських виборах у травні 1994 року Угорська соціалістична партія отримала 209 мандатів (із 386), Спілка вільних демократів — 70, Угорський демократичний форум — лише 37. Одна з причин, крім тих, про які йшлося вище, що зумовили поразку Угорського демократичного форуму, — загальне невдоволення здійсненням урядом програми національного відродження, зокрема перерозподілом суспільної власності,

який проводився у двох напрямках: реституції і приватизації. Особливе незадоволення викликав перехід власності в руки західних підприємців. І реституція, і приватизація супроводжувалися зростанням безробіття, соціальним розшаруванням, втратою впевненості у завтрашньому дні, розгулом злочинності.

У липні 1994 року президент А. Гьонц доручив лідеру Угорської соціалістичної партії Д. Хорну, економісту за фахом, дипломату за досвідом роботи, сформуванню нового уряду. Цей уряд зустрівся з складними економічними проблемами. Йому відразу довелося розв'язувати дві проблеми: зміцнення фінансів і поліпшення соціального стану незахищених верств населення. Новий уряд визначив пріоритетні напрями реформування економіки: модернізація і реструктуризація як засіб досягнення економічного зростання і зниження на цій основі безробіття; виправлення зовнішнього і внутрішнього балансу і приборкання інфляції; зниження соціальної напруженості і передача соціальної політики у відання органів місцевого самоврядування.

У травні 1998 року в Угорщині відбулися вибори до Державних Зборів. Тоді перемогла права опозиційна Угорська громадянська партія, яка отримала в парламенті 148 місць із 386. Соціалістична партія, яка була при владі, – 134 мандати проти 209 мандатів, які вона мала раніше. Прем'єр-міністром став лідер партії-переможниці 35-річний В. Орбан (соціалісту Д. Хорну – 66 років). Молоді демократи, що прийшли до влади, за зразок для правління взяли канцлерівську німецьку систему.

У серпні 2000 року новим президентом країни обрано Ф. Мадла. Якщо за А. Гьонцем міцно затвердився імідж „батька нації”, то Ф. Мадл радше претендує на титул „учителя нації”. Після перемоги на парламентських виборах у травні 2002 року Соціалістичної партії прем'єр-міністром країни став П. Мед'єші.

27 вересня 2004 року президент Ф. Мадл висунув кандидатуру Ф. Дюрчаня на посаду прем'єр-міністра замість П. Мед'єші, який подав у відставку. 29 вересня парламент обрав Ф. Дюрчаня прем'єр-міністром.

В лютому 2005 р. Ф. Дюрчань відвідав Україну з офіційним візитом. До речі, це був перший візит глави іноземної держави після виборів нового Президента України. Ф. Дюрчань: „Треба сказати, що Україна важлива з точки зору безпеки всього європейського регіону. Між нами є взаємоважливі економічні питання. Ми повинні навчитись разом розвивати регіон. Є у нас також питання, пов'язані з національними меншинами, і вони завжди важливі. Актуальні для обох сторін і питання, пов'язані з наукою і культурою. Для України Угорщина – це шлях в Європу. Для Угорщини Україна – шлях до Росії та інших пострадянських країн” [5].

У квітні 2006 року Угорська соціалістична партія отримала переконливу перемогу на парламентських виборах. Соціалісти разом із партнерами по коаліції – вільними демократами отримали 210 місць з 386. Уряд очолив лідер соціалістів Ф. Дюрчань.

У жовтні 2006 року уряд Ф. Дюрчання опинився в кризовій ситуації [6]. Причиною стало його зізнання в тому, що в період парламентської виборчої кампанії подавалися неправдиві дані про стан угорської економіки. Опозиція та її лідер В. Орбан очолили рух за відставку прем'єра. Президент Л. Шайом заявив на телебаченні, що Ф. Дюрчань „не заслуговує на пост прем'єра”. Парламент, в якому соціалісти спільно з вільними демократами мають більшість, висловив довіру уряду і схвалив його програму радикальних економічних і соціальних реформ, що не зняло напруги, яка продовжує тривати в країні.

У березні 1999 року Угорщина вступила до НАТО, а у травні 2004 року стала членом Європейського Союзу.

Ще в листопаді 1945 року відомий політичний діяч І. Бібо зазначав, що угорська демократія потерпає від кризи через те, що її мучить подвійний страх: страх перед пролетарською диктатурою і страх перед реакцією. Справжній шлях демократії пролягає між цими двома екстремами. Це — шлях спокійної і стабільної реформаторської політики [7]. Як свідчить аналіз, політичні сили Угорщини, що прийшли нині до влади, прагнуть реалізувати саме такий підхід.

У Чехо-Словаччині доля революції вирішувалася на виборах. Повалення авторитарного режиму мало хоч і „оксамитний”, але вибуховий характер. З січня по вересень 1989 року в Празі відбувалися велелюдні демонстрації протесту. Всі вони були придушені поліцією, а лідери дисидентів періодично піддавались арештам. В грудні 1989 року в двох частинах федеральної держави були сформовані „уряди національної згоди”. 29 грудня президентом Чехо-Словаччини парламент обрав лідера опозиції В. Гавела. У січні 1993 року країна без зваженого аналізу і ретельної підготовки розпалася на дві суверенні держави, кожна з яких має свою концепцію політичних і економічних реформ.

Чехія – парламентська республіка. Згідно з Конституцією, ухваленою в грудні 1992 року, законодавча влада у Чеській Республіці (територія – 78,9 тис. кв. км; населення – 10,3 млн. чол.) належить парламенту. Парламент складається з двох палат — палати представників, до якої строком на 4 роки обираються 200 депутатів, та сенату, до якого за пропорційною системою входить 81 сенатор, які обираються за мажоритарною системою терміном на 6 років. Третина сенаторів переобирається кожні 2 роки. Президент є главою держави і обирається парламентом терміном на 5 років. Президент призначає прем'єр-міністра та за поданням останнього - членів уряду. Судова влада здійснюється незалежними судами від імені республіки. Конституційний суд є судовим органом захисту конституційності. Він складається з 15 суддів, які призначаються президентом за згодою сенату терміном на 10 років [8].

29 січня 1993 року В. Гавел обирається першим президентом Чеської Республіки. В січні 1998 року обраний на другий термін.

З січня 2000 року на основі прийнятого 1997 року закону, в Чехії введено

новий адміністративний поділ: замість 8 областей засновано 14 країв, а також самостійний край – столиця Прага. На чолі краю – рада (9 - 11 осіб), яка обирає керівника місцевого самоуправління – гетьмана.

На політичній арені сучасної Чехії тривалий час вирізнялися дві постаті: В. Гавел — президент і В. Клаус — прем'єр-міністр. Не просто склалися їхні стосунки, насамперед унаслідок розходження в поглядах щодо темпів проведення реформ. Президент виступав за поміркований підхід, що характеризує його як типового представника традиційно толерантного, скептично-селянського і трохи вайлуватого уродження Богемії. В. Клаус — суворий, рішучий, ближчий до німецького типу, а відтак — прихильник швидких темпів і радикальних перетворень. Він сповідує „тетчеризм”, а сама „залізна леді” колись сказала: „Це щастя для Чехо-Словаччини, що у неї є Вацлав Клаус, найкращий у Європі міністр фінансів” [9].

У жовтні 1990 року В. Клауса було обрано лідером Громадянського форуму, а через рік — прем'єр-міністром Чехо-Словаччини.

Вважається, що Чехія серед країн Центральної і Східної Європи найбільш послідовно й комплексно проводить ринкові реформи. Суттєво: у стратегії економічних перетворень виходили з того, що реформа — не академічне питання, а проблема політична, і вкрай важливо одержати для її розв'язання достатню політичну підтримку. Для цього необхідно, по-перше, зробити все, щоб населення максимально підтримало процес приватизації, було зацікавлене в ній; по-друге, приватизувати все треба швидко, спиратися на власні сили і ресурси, не чекати допомоги з-за кордону. В. Клаус наголошував: „Ми знаємо, що наші проблеми ми повинні самі розв'язувати і не повинні чекати, що наші сусіди за нас це зроблять” [10].

Результати парламентських виборів, які відбулися в Чехії наприкінці травня — початку червня 1996 року, стали дещо несподіваними. Правоцентристський блок В. Клауса отримав 99 мандатів із 200, йому не вистачило 2 мандатів, аби здобути парламентську більшість. Відчутну перемогу здобули соціал-демократи (26 %) і комуністи (10,5 % виборців). Після тривалих переговорів уряд було сформовано на чолі з В. Клаусом. Програма нового уряду підтвердила курс на ринкові реформи з одночасним посиленням соціальної підтримки населення.

І все ж Чехії не вдалося уникнути урядової кризи. Причиною став виявлений факт пожертвування Громадянсько-демократичній партії, основній у правлячій коаліції, 7,5 млн. крон (близько 250 тис. доларів). За чеським законодавством таке пожертвування не має перевищувати 100 тис. крон. Прем'єр-міністр після деякого вагання оголосив про відставку всього свого уряду. Прем'єр-міністром став 47-річний голова Центрального банку країни Й. Тошовський.

Дострокові вибори до палати представників, які відбулися влітку 1998 року, привели до політичного компромісу: лідер соціал-демократів

М. Земан очолив уряд, а Громадянсько-демократичній партії дісталися перші пости в обох палатах. Як передбачали чеські аналітики, в країні зберігається попередній економічний і політичний курс. Про підтримку громадянами Чехії цього курсу засвідчили вибори до парламенту, які відбулися в червні 2002 року і принесли перемогу соціал-демократам. Уряд очолив лідер соціал-демократів В. Шпідла (віце-прем'єр в уряді М. Земана). На початку 2003 року Чехія була в тривожному очікуванні президентських виборів, оскільки В. Гавел не міг обиратися за конституцією на третій термін, проте залишався найпопулярнішим політиком у країні.

Вацлав Гавел – політичний портрет. Останню чверть історії Чехословаччини, а потім десятирічну історію Чехії неможливо уявити без постаті В. Гавела. Одне з головних його переконань – несприйняття ідеї комунізму і соціалізму, причому тотальне, яке піднесло В. Гавела на вершину політики і суспільної думки свого часу [11].

Гавели – сім'я в минулому багата, походять з Північної Чехії. Батько В. Гавела – відомий архітектор. 1981 року Вацлав закінчив неповну середню школу, вечірню гімназію, працював лаборантом. З 1957 по 1959 рік служив в армії, після повернення став робітником сцени в театрі „АБЦ“. В театрі „На Забродлі“ він пропрацював 8 років, тут написав найвідоміші свої п'єси. Зрештою, заочно вступив до Академії музичного і театрального мистецтва і закінчив її з червоним дипломом.

У 1970-х роках В. Гавел у своїх публікаціях, п'єсах висловлює, за визначенням влади, „абсолютно чужі соціалізму ідеї“. У другій половині 1970-х років В. Гавел формується як професійний політик, один з авторів „Хартії-77“ – відверто антисоціалістичного документа. В цей період двічі побував у в'язниці, останній раз з жовтня 1977 до листопада 1978 року. 1989 рік почався черговою злотою сутичкою В. Гавела з владою. В січні він виступив на мітингу на Вацлавській площі в пам'ять про Яна Палаха, який здійснив самоспалення на знак протесту проти окупації Чехословаччини. В. Гавела було заарештовано, але внаслідок численних протестів 17 травня було звільнено. В листопаді 1989 року після початку „оксамитової“ революції В. Гавел створює Громадянський форум.

29 грудня 1989 року Федеральні збори Чехословаччини обирають В. Гавела президентом країни. В перший день 1990 року В. Гавел звернувся до громадян: країна в кризі – економічній, соціальній, освітній і екологічній. Вихід бачився через очищення моральної атмосфери, а також зверненні до ідеї формування громадянського суспільства. В галузі зовнішньої політики В. Гавел взяв на себе місію зміцнювати авторитет країни у світі, демонструвати взаєморозуміння, терпимість і миролюбство. Ініціативу в економічній політиці президент віддав В. Клаусу.

В. Гавел не зміг зберегти єдину державу чехів і словаків. 26 січня 1993 року В. Гавел був обраний президентом Чехії. У сфері зовнішньої політики він послідовно дотримувався європейської і євроатлантичної інтеграції, недружньої політики стосовно Росії. 20 січня 1998 року В. Гавел був переобраний на другий термін як президент Чеської Республіки.

Без сумніву, В. Гавел увійде в історію Чехословаччини і Центральної Європи, і ввійде з іменем руйнівника комунізму. Але проникливі історики виявлять: справа творення в Чехії багато в чому відбувалася без нього.

У березні 2003 р. у результаті третього туру повторних президентських виборів у парламенті країни президентом Чехії було обрано В. Клауса. За нього віддали голоси 142 депутати з 281 депутата двох палат парламенту. В липні 2004 року подав у відставку прем'єр-міністр Чехії лідер соціал-демократів В. Шпідла. Новим прем'єром і лідером соціал-демократів став 34-річний С. Гросс. Через деякий час він подав у відставку після кількох тижнів політичної кризи, що була пов'язана з покупкою ним фешенебельної квартири. У квітні 2005 року новим прем'єр-міністром

став лідер лівоцентристської Соціал-демократичної партії Й. Пароубек. У червні 2006 року відбулися чергові вибори до нижньої палати парламенту. Після них виявилось, що у парламенті ліві (соціал-демократи і комуністи), праві і центристи (ГДП, християнські демократи і зелені) мають однакову кількість голосів. 16 серпня В. Клаус призначив прем'єр-міністром лідера ГДП М. Тополанека. Проте новопризначений уряд не отримав вотуму довіри нижньої палати парламенту. Уряд М. Тополанека пішов у відставку [12].

Коли йдеться про трансформацію політичних і економічних структур **Словаччини** (територія – 49 тис. кв. км; населення – 5,4 млн. чол.), роль політичних лідерів у цих процесах, то важливо враховувати геополітичну особливість цієї країни. Політологи визначають її як „між”. Словаччина „розташована” між західними сучасними методами праці і наростаючою споживацькою психологією, між чинною парламентсько-демократичною системою і проявами авторитаризму, між політично стабільною Європою, хаотичними Балканами і ненадійним Сходом.

Згідно з Конституцією, прийнятою парламентом 1 вересня 1992 року, єдиним законодавчим органом країни є Національна Рада Словацької Республіки, яка обирається на 4 роки у складі 150 депутатів. Главою Словацької Республіки є президент, який до травня 1999 року обирався Національною Радою таємним голосуванням на 5 років. Президент призначає главу уряду, а той формує уряд. Дотримання владними структурами конституційних норм контролюється Конституційним судом, члени якого за поданням президента затверджуються Національною Радою [13].

Із 33 офіційно зареєстрованих політичних партій в парламенті після виборів 1992 року було представлено 6. Рух за демократичну Словаччину в коаліції зі Словацькою національною партією утворив парламентську більшість. Лідер Руху В. Мечіар 1993 року очолив перший уряд незалежної Словаччини.

В. Мечіар оголосив себе прихильником послідовних, розрахованих на тривалий період ринкових реформ. Особисте кредо: я за приватизацію, але послідовну, протягом кількох років, поки не визріють умови. У політичній сфері визнано невиправданим прагнення застосовувати авторитарні методи керівництва. Перспективними вбачаються компетентність, політичний реалізм і прагматизм у державному управлінні.

На нинішньому етапі Словаччина за темпами економічного розвитку посідає третє місце серед східноєвропейських країн. Завершено приватизацію у промисловості. В сільському господарстві збережено колективні господарства і кооперативи.

Словаччина, як і інші країни „Вишеградської групи”, прагнула щонайшвидше увійти до ЄС і НАТО. За вступ Словаччини до НАТО висловилося 38 % її громадян, понад 50 % були проти. Не дав відповіді на це питання і проведений у травні 1997 року референдум.

У вересні 1998 року на парламентських виборах перемогла коаліція демократичних партій. Новим головою уряду став її представник М. Дзуринда. Невдовзі було прийнято закон про прямі президентські вибори. У травні 1999 року президентом Словаччини став кандидат від цієї коаліції Р. Шустер, який переміг у другому турі В. Мечіара. За Р. Шустера проголосувало 57 % виборців. До цього у Словаччині було два президенти. Першого – Ю. Тіссо – в роки Другої світової війни призначив Гітлер. Другий – М. Ковач – обраний парламентом у січні 1993 року згідно з новою Конституцією Словаччини. Р. Шустер – третій президент Словацької Республіки.

Правоцентристський коаліційний уряд після парламентських 2002 року виборів знову очолив лідер Словацької демократичної унії М. Дзуринда.

Прихід до влади політичних партій правого спрямування і обрання президентом Словацької Республіки Р. Шустера створили сприятливі соціально-економічні й політичні умови для того, щоб Словаччина вже 2004 року стала членом не тільки НАТО, а й Європейського Союзу.

Рудольф Шустер – політичний портрет. Р. Шустер народився 1934 року, походить з робітничої сім'ї. Словацький німець. 1959 року закінчив будівельний факультет Словацької вищої технічної школи в Братиславі. Тривалий час працював за фахом. У 1983 - 1986 роках – мер міста Кошиця. В 1989 - 1990 роках – голова словацького парламенту. З серпня 1990 року до осені 1994 року на дипломатичній роботі, в тому числі – посол Словаччини у Канаді. З осені 1994 по червень 1999 року знову був мером міста Кошиця. З 15 червня за результатами другого туру прямих виборів (переміг экс-прем'єра Словаччини В. Мечіара) став президентом Словацької Республіки [14].

У квітні 2004 року четвертим президентом Словаччини на всезагальних виборах обрано І. Гашпаровича, який переміг у другому турі В. Мечіара. І. Гашпарович до 1992 року був генеральним прокурором Чехо-Словаччини, пізніше очолював парламент Словаччини.

Двосторонні українсько-словацькі відносини характеризуються стабільністю, врівноваженістю. В лютому 2007 року прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо, перебуваючи з візитом в Україні, підтвердив готовність Братислави підтримувати плани України щодо вступу до ЄС і НАТО, продовжувати співробітництво в рамках Вишеградської четвірки в форматі „В - 4 + Україна” [15].

Президентсько-парламентські республіки

У Республіці Болгарія (територія – 110,9 тис. кв. км; населення – 7,7 млн. чол.), цьому „останньому вагоні соціалістичного потягу”, колишні політичні структури були зламані зусиллям кіл, які належали до правлячої еліти і підтримували лідерів опозиції за допомогою масових мітингів і демонстрацій.

Відповідно до Конституції, Болгарія — республіка з парламентським (фактично президентсько-парламентським) правлінням [16]. Державна влада поділяється на законодавчу, виконавчу і судову. Президент є главою держави. Він уособлює єдність нації і репрезентує країну в

міжнародних відносинах. Народні Збори у складі 240 депутатів, які обираються на прямих виборах за пропорційною системою, здійснюють законодавчу владу і застосовують парламентський контроль. Голова Ради Міністрів (який обирається і звільняється парламентом за пропозицією президента) керує урядом, координує його політику і відповідає за її проведення. Правосуддя здійснюється Верховним касаційним судом, Верховним адміністративним судом, апеляційними, окружними, військовими та районними судами. Відповідний статус має Конституційний суд. Окремим законом визначаються організація та порядок діяльності органів місцевого самоврядування.

Становлення політичних структур характеризується перманентною конфронтацією різних гілок влади.

У Болгарії склалася багатопартійна система, відбулися вибори Народних Зборів, місцевих органів самоврядування. Президентом 1 серпня 1990 року Великі Народні Збори обрали Ж. Желева. В січні 1992 року в результаті прямих виборів він знову обирається президентом країни. Ж. Желев був в опозиції до соціалістичного режиму, переслідувався, автор кількох монографій, найбільш відомою є його книга „Фашизм”, у якій проводиться аналогія між фашизмом і комунізмом.

У вересні 1993 року наслідком конфлікту між Союзом демократичних сил, що мав тоді в парламенті 110 місць із 240, і президентом, який вирішив проводити надпартійну політику, стала відставка уряду Ф. Димитрова. Сформуванню нового уряду було доручено Л. Берову, професору університету, фахівцю в галузі економічної теорії, якого підтримали Болгарська соціалістична партія і Рух за права і свободи (етнічні турки). Однак уряд не зміг визначитися ні в політичній, ні в економічній сфері. Інфляція 1994 року становила 100 %, а безробіття – 20 %, країна мала багатомільйонний зовнішній борг.

У парламентських виборах 17 грудня 1994 року взяли участь 49 партій, проте їх результати визначали дві партії. На одному полюсі — Болгарська соціалістична партія, лідер якої Ж. Віденов у передвиборчій програмі заявив, що зможе гарантувати всім безпеку, зайнятість, безплатне медичне обслуговування і виведе країну з кризи. На другому — Союз демократичних сил, що провів свою передвиборчу кампанію на послідовному антикомунізмі. Його лідер Ф. Димитров стверджував: „Болгарином може називатися лише той, хто не комуніст”.

Виборці віддали перевагу соціалістам, які отримали 46 % голосів, за Союз демократичних сил проголосувало 25 % виборців. 25 січня 1995 року уряд очолив 37-річний уродженець Пловдива лідер соціалістів Ж. Віденов. Парламентська фракція, яка називає себе „демократичні ліві”, мала в парламенті 125 місць із 240, або абсолютну більшість. Союз демократичних сил мав 69 місць, Народний союз — 18, Рух за права і свободи — 13 місць.

1995 року соціалісти помітно зміцнили свої позиції, перемігши на виборах в місцеві органи влади. Намітилися позитивні зміни в економіці:

на 2,4 % зросло виробництво, зменшилась інфляція, досягнуто позитивного сальдо в зовнішній торгівлі. Проте весною 1996 року знову зросла інфляція, різко підвищилися ціни на енергоносії, що позначилося на всіх товарах, в тому числі й першої необхідності. На цьому тлі активізувалися нападки опозиції на уряд Ж. Віденова, який звинувачували в неспроможності вивести країну з економічної кризи.

У жовтні – листопаді 1996 року відбулися президентські вибори. Напередодні виборів Ж. Желев зняв свою кандидатуру: як спільного кандидата його не підтримали політичні партії консервативного і ліберального спрямування. Боротьба за посаду президента розгорнулася між політиками другого ешелону: від соціалістів — І. Маразовим, міністром культури, від опозиції — П. Стояновим, приватним юристом. У другому турі переміг П. Стоянов. За нього проголосувало 58,9 % виборців. Соціалісти вбачають причини своєї поразки в економічній скруті Болгарії, різкому падінні рівня життя народу.

У квітні 1997 року в Болгарії на вимогу правоцентристської коаліції відбулися дострокові парламентські вибори. Переконливу перемогу на них здобув Союз демократичних сил — понад 62 % голосів і, відповідно, 136 депутатських мандатів. Уряд сформував лідер СДС І. Костов, відомий економіст і математик, фахівець реформаторської орієнтації.

Останніми роками у Болгарії постійно зростає ВВП, заробітна платня (1996 року вона становила \$20 — 30, 2001 року — \$120 доларів), чому сприяє досягнута політична стабільність.

На цьому тлі дещо парадоксальними були результати парламентських (серпень 2001 р.) і президентських (листопад 2001 р.) виборів. Спочатку вибори приводять до влади колишнього монарха Симеона (Симеона II), представника правоцентристської партії „Національний рух Симеон II”), який очолив уряд, до складу котрого входять також представники Соціалістичної партії, а потім лідера соціалістів Г. Пирванова, який стає президентом Болгарії. При цьому і новий президент, і глава уряду своїми головними цілями визначають вступ Болгарії до НАТО і ЄС, вважаючи одночасно надзвичайно важливим зміцнювати відносини з Росією, Україною, іншими стратегічними партнерами.

Георгій Пирванов – політичний портрет. Г. Пирванова (народився 1957 р.) називають найбільш правим політиком у рядах лівих, урівноваженим, обережним, сучасно мислячою людиною. Він доктор історичних наук. Обраний президентом Республіки Болгарія на виборах у листопаді 2001 року. Вступив на посаду 22 січня 2002 року [17].

Болгарський президент пройшов шлях партійного функціонера, 1996 року очолив Вищу раду Болгарської соціалістичної партії. Проводить активну зовнішню і внутрішню політику. Говорячи про розвиток Болгарії у 2002 році, Г. Пирванов особливо відзначив її успіхи на міжнародній арені: запрошення вступити в НАТО й успішні переговори з ЄС. За словами президента, „Болгарія вступає в клуб західних держав, але не повинна триматись як бідний родич”.

До однієї з найгостріших проблем, які стоять перед Болгарією, президент відносить тероризм. Військові дії на території колишньої Югославії створили поживний ґрунт для активізації тероризму в Південно-Східній Європі. Болгарія повинна стати складовою

глобальної коаліції проти тероризму, що цілком відповідає її національним інтересам.

Останнім часом обговорюється необхідність внесення змін до Конституції країни. Г. Пирванов вважає, що майбутні зміни не повинні піддати ревізії дух основного закону як стабільної європейської конституції, що є хорошою основою для розвитку демократичного процесу. Проте вступ країни в НАТО і ЄС робить необхідними деякі поправки в ній. Визначення військ НАТО як союзницьких позбавить необхідності проводити щоразу парламентські засідання стосовно переміщення цих військ через болгарську територію.

У червні 2005 року в Болгарії відбулися чергові вибори до Народних Зборів. Лише в серпні, після двомісячної політичної кризи, парламент затвердив склад лівоцентристського уряду на чолі з лідером Соціалістичної партії С. Станішевим. До коаліції увійшли Соціалістична партія (82 депутатських місця), колишня правляча центристська партія Симеона Сакс-Кобургського (53 депутатських місця) і Рух за права і свободи, який підтримують переважно етнічні турки (34 депутатських місця). Разом вони мають 169 із 240 місць.

У квітні 2004 року Болгарія стала повноправним членом НАТО, а в січні 2007 року – членом Європейського Союзу.

Республіка Польща (територія – 213,7 тис. кв. км; населення – 38,6 млн. чол.) — держава, що стала на шлях зміни суспільного устрою, маючи тривалу історію опозиції до тоталітаризму. Крах соціалістичної влади у Польщі започаткував процеси, що привели до падіння режиму комуністів і в інших країнах Центральної та Східної Європи. На ці процеси помітний вплив справив глава римської католицької церкви папа Іван Павло II. Зміна чинного ладу в 1989 році здійснювалася мирними засобами. Вирішальну роль відіграв „круглий стіл”, де було досягнуто компромісу між різними політичними силами, визначено стратегічні цілі — будівництво правової демократичної держави, перехід до ринкової реформи.

Конституція Республіки Польща затверджена 2 квітня 1997 року. Вона обмежила президентські повноваження, розширила прерогативи Конституційного суду, підтвердила двопалатний парламент. Законодавчу владу здійснюють Сейм і Сенат, виконавчу – президент і уряд, а судову – суди і трибунали. Територіальне самоуправління виконує публічні завдання, не закріплені Конституцією чи законами за іншими органами публічної влади. Основною одиницею територіального самоуправління є громада (gmina) [18].

Маючи тривалий досвід дисидентського опозиційного руху до колишніх владних структур, спрямованого на деструктивні дії, політичні сили, що дістали владу після перевороту, виявилися неспроможними до практичної конструктивної діяльності. Брак чіткої програми створення правової демократичної держави і громадянського суспільства, соціальна незахищеність різних верств населення перед шокowymi ринковими реформами, які болісно ударили по простих людях, призвели до критичного рівня довіри народу до владних структур. Це одна з причин, які зумовили перемогу лівих на виборах до Сейму у вересні 1993 року.

З осені 1993 року було сформовано коаліційний уряд лівих сил, який

прагнув ввести політичні та економічні реформи в цивілізоване русло, забезпечити соціальний захист тим, хто живе результатами власної праці. Новий уряд відразу опинився перед труднощами перетворень: продовжити реформи чи виконувати передвиборчі зобов'язання? Ні першого, ні другого за час, що минув, ліві демократи здійснити не спромоглися. Це дало підстави президентові порушити питання про відставку уряду В. Павляка. Основний мотив: уряд не має ні нових людей, ні нових ідей, які б прискорили реформи.

У лютому 1995 року В. Павляка заступив лівий демократ Ю. Олекса. Його уряд продовжив ринкові економічні реформи, але водночас повніше врахував необхідність задоволення соціальних потреб громадян, виходячи з того, що більшість суспільства завжди буде людьми без капіталу, проте в яких також є право вважати, що реформи мають відповідати їх інтересам. За останні роки у Польщі найвищі показники зростання (це єдина східноєвропейська країна, де обсяги виробництва 1996 року перевищили рівень 1989 року), низький рівень інфляції, помітне збільшення експорту, налагоджено надійні партнерські контакти із Заходом, поновлюються зв'язки з східними сусідами.

1995 рік пройшов у Польщі під знаком виборів нового президента. На цей пост було зареєстровано 17 претендентів, взяли участь у виборах 13. Польща ще раз здивувала своїм „розгулом демократії”, ствердила давній жарт відносно того, що „два поляки — це вже три партії”. Вибори мали два тури. У другому турі Л. Валенсу переміг 42-річний А. Квасневський — лідер партії Соціал-демократія Республіки Польща.

У вересні 1997 року в Польщі відбулися вибори до Сейму. Досить переконливу перемогу (33,8 % голосів виборців) отримав блок правих партій „Виборча акція „Солідарність”. Правлячий „Союз лівиці демократичної” підтримали 26,8 % виборців. 13,4 % голосів отримала центристська партія „Унія свободи”. Блок правих партій і центристська партія створили коаліційний уряд. Його очолив Є. Бузек. Представники нових політичних структур підтверджують незмінність економічного курсу країни, тобто курсу на ринкові реформи, але з більшою увагою до соціальних потреб людей.

27 липня 1998 року президент А. Квасневський підписав прийнятий Сеймом закон, згідно з яким з січня 1999 року на карті країни з 49 воєводств лишилося 16. Вводиться трьохланкова модель самоврядування: гміна – повіт – воєводство.

Наприкінці 2000 року А. Квасневського було обрано президентом на другий термін.

Парламентські вибори, що відбулися у вересні 2001 року, принесли переконливу перемогу лівим силам: за Союз лівих сил – Союз праці – віддали голоси 41,5 % виборців. Це – 211 із 460 депутатських місць у Сеймі. Згідно з офіційними даними, у виборах взяли участь 46,3 % уповноважених громадян. Проурядові партії „Виборча Акція „Солідарність” та „Унія

свободи” до парламенту не ввійшли. Новий уряд очолив лідер Союзу лівих сил Л. Міллер. Склалася унікальна ситуація – в руках одного політичного напрямку вперше після 1989 року зосередилися всі гілки влади: президентська, законодавча і виконавча. Від травня 2004 року уряд очолював М. Белка.

На парламентських виборах, які відбулися у вересні 2005 року, перемогу здобули дві партії правоцентристського напрямку: „Право і солідарність” (майже 27 % голосів) і „Громадянська платформа” (майже 24 % голосів). Правляча партія отримала 11,31 % голосів. Прем'єр-міністром президент призначив К. Марцинкевича – головного спеціаліста з питань економіки партії „Право і солідарність”.

У зовнішній політиці Польщі пріоритетними залишаються інтеграція у євроатлантичні структури при одночасному розвитку дружніх і ефективних відносин із сусідніми країнами, насамперед з Україною.

Багатоважкова історія українсько-польського сусідства знає чимало зворушливих прикладів дружби, взаємодопомоги і співробітництва. Однак ця історія містить і трагічні сторінки, вона є історією „тяжкого братерства” – так названо документальний фільм, створений нещодавно в Польщі під патронатом А. Квасневського. У травні 1997 року президенти України і Польщі підписали спільну заяву „До злагоди і єднання”, у якій дано оцінку складним періодам історії двох народів [19]. Йдеться, насамперед, про так звану операцію „Вісла”, у ході якої 150 тисяч українців було переселено з місць компактного проживання. Своєю чергою, українські націоналісти в той час піддали репресіям польське населення на Волині та в Галичині. Значення заяви А. Квасневський оцінив так: „Глибоко людяна формула — вибачаємо і просимо вибачення” — має сенс навіть тоді, коли над кимось не тяжіє безпосередня відповідальність за те, що відбувалось у минулому”.

Александр Квасневський – політичний портрет. Час вимагає свого героя, який найповніше відповідав би його потребам. І таким героєм у певному смислі в Польщі став А. Квасневський [20]. Він народився 1954 року в сім'ї лікаря. В середині 1980-х років стає наймолодшим міністром у польському уряді.

27 січня 1991 року XI з'їзд ПОРП прийняв рішення про припинення діяльності партії. В той же день було створено партію, яка отримала назву Соціал-демократія Республіки Польща. Її лідером став А. Квасневський. Сутність своїх політичних поглядів він визначає так: „Я людина лівиці, ліберальний соціал-демократ”. Відзначаючи різницю між собою і Т. Блером, А. Квасневський говорить: „Блер для мене є соціал-демократом, який насправді – соціал-ліберал. Я соціал-демократ, який прагне стати хорошим соціал-лібералом”.

Польська Конституція 1997 року обмежила права як парламенту, так і президента. Проте роль президента досить вагома: він є головнокомандувач, висуває кандидатуру прем'єр-міністра, бере участь у формуванні уряду, користується правом вето стосовно законів, які приймає парламент.

А. Квасневський рішучий прихильник громадянського суспільства як передумови створення демократичної держави, проте розуміє, що Польща поки що на початку цього процесу. Головною проблемою є політичне виховання населення в контексті поваги до права, пробудження громадянської активності, створення демократичних механізмів рівноваги і контролю.

Вступ Польщі до НАТО і ЄС А. Квасневський розглядає як безсумнівні успіхи періоду свого президентства. Він вважає також, що, ставши президентом, зробив регіональне

співробітництво пріоритетним напрямом своєї діяльності. Німеччина нині є основним економічним партнером Польщі. Нові відносини, хоч і не без труднощів, вибудовуються з Росією. Особлива роль у польській зовнішній політиці належить Чехії, Словаччині, Україні, Литві і Білорусі.

Останнє десятиріччя ХХ століття було для Польщі часом серйозних потрясень і глибоких змін. А. Квасневський став одним з тих, хто очолив державу в цей відповідальний період, двічі переміг на президентських виборах. Причому, якщо перемога 1995 року була важкою і майже половина виборців не підтримала його, то вибори 2000 року показали, що А. Квасневський справді „президент всіх поляків”. Перебував на цій посаді до 23 грудня 2005 року.

23 жовтня 2005 року президентом Польщі обрано Л. Качинського, одного з лідерів партії „Право і солідарність”. Він отримав 54,46 % голосів виборців, його ж суперник Д. Туск, лідер партії „Громадянська платформа” – 45,53 %. У грудні 2005 року приступив до виконання своїх обов’язків.

У липні 2006 року, після відставки К. Марцинкевича, прем’єр-міністром польський парламент затвердив Я. Качинського – радника і брата-близнюка президента.

В Румунії (територія – 237,5 тис. кв. км; населення – 22,4 млн. чол.) зміна суспільного ладу характеризувалась надзвичайною жорстокістю. Лідера партії і держави та його дружину було знищено фізично.

Лише через п’ять років екс-прем’єр-міністр П. Роман у французькому журналі „Парі-Матч” розповів про останні години Н. Чаушеску [21]. Вранці 24 грудня 1989 року Рада Фронту національного порятунку, до якої увійшли Й. Ілієску, П. Роман, С. Брюкан, Ж. Войкан, ухвалили рішення знешкодити Н. Чаушеску. Виходили з того, що інакше його прихильники (частина армії, гвардія) чинитимуть запеклий збройний опір, що не виключає громадянської війни і відновлення тоталітарного режиму. Судовий процес, на якому наполягав Й. Ілієску, відбувся у містечку Торговісте за 100 км від Бухареста, куди втекли на вертольоті і де потім були заарештовані Є. та Н. Чаушеску. Близько другої години дня 24 грудня генерал В. Станкулеску, якому Рада Фронту національного порятунку доручила здійснити процес над диктаторами, доповів, що тиранів засуджено на смерть і вирок уже виконано, про що повідомили країну по телебаченню вранці 26 грудня.

Отже, в Румунії зміна тоталітарного режиму супроводжувалася жорстокою політичною боротьбою. Ситуацією, зрештою, оволодів Фронт національного порятунку, до якого увійшли і комуністи. Перші вибори на багатопартійній основі відбулися 20 травня 1990 року. На них були обрані двопалатний парламент і президент. Президентом став Й. Ілієску. Утворено коаліційний уряд на чолі з П. Романом, який почав здійснювати ринкові реформи, проте через серйозну економічну кризу був змушений 1994 року піти у відставку. Новий уряд очолив Н. Векерою. Нарешті в країні було зупинено падіння виробництва, спостерігалася відносно висока стабільність національної валюти, пожвавлення зовнішньої торгівлі, знизилась інфляція, середня заробітна платня становила близько \$150. За оцінкою експертів, ринкові реформи відбуваються в Румунії повільно,

суперечливо.

21 листопада 1991 року було прийнято нову Конституцію, яка проголосила перетворення країни на демократичну правову державу з вільною ринковою економікою.

27 вересня 1992 року відбулися другі парламентські і президентські вибори. Президентські вибори проходили в два тури. У другому турі переможцем став Й. Ілієску, який отримав понад 60 % голосів. У цілому 6,5 року перебування при владі экс-комуніста Й. Ілієску характеризувалося політикою, що поєднувала обережність і нерішучість з консерватизмом, що гальмувало економічні реформи.

Парламентські і президентські вибори восени 1996 року привели до різкої зміни політичного ландшафту країни і до повної зміни влади. Переконливої перемоги досягла Румунська демократична конвенція, яка у новому парламенті здобула понад 30 % місць і отримала право формувати уряд. Її лідер Е. Константінеску переміг у другому турі президентських виборів. За нього проголосувало 54 % виборців, а Й. Ілієску набрав 46 %. Уперше в історії Румунії глава держави втратив владу демократичним шляхом. Новий президент і заново сформований уряд, очолюваний колишнім мером Бухареста 42-річним В. Чорбою, намагалися провести більш глибокі ринкові реформи і повести рішучу боротьбу з корупцією та організованою злочинністю.

У червні 1997 року президенти України і Румунії підписали міждержавний договір про дружбу, співробітництво і добросусідство. Переговори про його підписання держави вели майже 5 років. Україна і Румунія відмовилися від взаємних територіальних претензій і підтвердили суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність своїх кордонів. Згідно з договором, Північна Буковина і острів Зміїний на Чорному морі назавжди залишаються у складі України. Про розмежування шельфу Київ і Бухарест збираються домовитися в наступні роки.

У листопаді 2000 року відбулися чергові президентські і парламентські вибори. Соціал-демократична партія Румунії (Соціал-демократична партія є правлячим політичним блоком, утвореним 16 червня 2000 року внаслідок злиття цієї партії з Партією соціальної демократії) і партія „Велика Румунія” отримали більшість місць у парламенті. Президентом було обрано Й. Ілієску. Уряд очолив лідер Соціал-демократичної партії А. Нестасе.

Йон Ілієску – політичний портрет. Й. Ілієску – представник інтелектуальної еліти Румунської комуністичної партії. 1955 року закінчив московський технічний вищий навчальний заклад, працював інженером-енергетиком у дослідному інституті. З 1967 по 1971 рік – міністр з проблем молоді. В цей же час був обраний секретарем ЦК РКП. Через ідеологічні розходження з Н. Чаушеску був звільнений з цієї посади [22].

Напередодні грудневих подій 1989 року обіймав посаду директора Технічного видавництва. Очолив Фронт національного порятунку як орган влади, що взяв відповідальність очолити народний рух. Автор „Звернення до країни Ради Фронту національного порятунку”. Філіали Фронту контролювали всю країну, всі центри влади. У цей період Й. Ілієску стає харизматичною фігурою, що виражає загальнонаціональну потребу вивести країну

Політичні лідери і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи

Фелікс Рудич

з економічного глухого кута і культурного застою, покінчити з поліцейськими методами управління державою.

У травні 1990 року Й. Лієску обирається президентом Румунії, переобирається на цю посаду 1992 року. Того ж року Й. Лієску на базі Фронту національного порятунку (його демократичної частини) утворює Партію соціальної демократії Румунії.

1996 року Й. Лієску програв президентські вибори представнику партії праволіберального гатунку Демократична конвенція Румунії Е. Константінеску. Президентські і парламентські вибори 2000 року привели до влади Партію соціалістичної демократії Румунії, яка повернулася на арену політичного життя як найвпливовіша організація соціал-демократичної спрямованості лівоцентристського гатунку. До влади як президент країни знову прийшов Й. Лієску.

У зовнішній політиці Румунія прагне інтегруватися у європейські та євроатлантичні структури. У квітні 2004 року вона стала членом НАТО, а в січні 2007 року – членом ЄС.

У грудні 2004 року президентом Румунії обрано Т. Башеску – політика центристського напрямку, мера Бухареста. Прем'єр-міністром став К. Терічану.

Отже, в країнах Центральної і Східної Європи відбуваються суперечливі процеси. Держави регіону перебувають на різній стадії переходу до демократії. Між ними існують істотні відмінності в рівні демократизації, стабільності демократичної системи, консолідації демократії. Електорат у цих країнах віддає перевагу політичним силам то ліберально-демократичного, то лівого спрямування.

В усіх країнах Центральної і Східної Європи існують такі атрибути демократії, як демократичні вибори, законодавчі органи і уряди, багатопартійність, неурядові організації, відносно незалежні засоби масової інформації. Гарантовано дотримання громадянських прав і свобод, захист прав національних меншин. Разом з тим, досвід політичної трансформації свідчить, що наявність окремих структурних елементів демократії не обов'язково означає встановлення реальної демократії. Про рівень демократизації країн свідчить не наявність демократичних інститутів на кшталт західних, а ефективність їх функціонування в конкретних умовах країн, що трансформуються.

Процес становлення владних структур відбувається з труднощами. Загальною хворобою є конфлікт між законодавчими і виконавчими структурами через брак досконалих правових норм їх взаємовідносин. Трапляються випадки корупції серед законотворців і державних чиновників. У країнах регіону ще не сформоване сильне громадянське суспільство, яке стало б важливим фактором політичної активності й тиску на неефективні владні інститути.

Усі країни Центральної і Східної Європи прагнуть увійти до ЄС і НАТО. У липні 1997 року лідери Альянсу підписали протоколи про приєднання до НАТО трьох нових членів - Чехії, Угорщини і Польщі. Після ратифікації протоколів державами Альянсу навесні 1999 року, ці держави, а в квітні 2004 року і Болгарія, Словенія, Словаччина, Румунія стали повноправними

членами НАТО.

На нинішньому етапі США прагнуть розмістити у Польщі і Чехії, як країнах НАТО, елементи ПРО [23].

1 травня 2004 року до 15 країн-членів ЄС приєдналися 10 нових держав, серед них Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, а з 1 січня 2007 року – Болгарія і Румунія.

Які уроки можна винести для України з досвіду країн Центральної і Східної Європи?

Перший. У період гострих політичних негараздів ефективних засобів відновлення контролю над суспільними процесами необхідно шукати в нових, більш дієвих формах правління, в підвищенні ефективності діяльності інститутів влади, а не в жорсткій боротьбі парламенту, уряду, президента та у витончених політичних інтригах. Досвід постсоціалістичних країн підтверджує, що і президентські, і напівпрезидентські форми державного правління, в яких витримано рівновагу повноважень, гарантують демократичний розвиток країни. Парламентські системи правління, як правило, також забезпечують процес демократизації при наявності суперповноважень прем'єр-міністра. Відбувається це тому, що в цих східноєвропейських країнах при владі стояли президенти, повноваження яких були офіційно обмежені, але які мали потужний авторитет у суспільстві. Здатність В. Гавела приборкати авторитарні амбіції тогочасного прем'єр-міністра В. Клауса допомогла утримати Чехію на шляху демократизації. Те ж можна сказати про взаємовідносини А. Гьонца і прем'єр-міністра Й. Антала в Угорщині, вплив президента Ж. Желева на уряд, який періодично очолювали соціалісти.

Другий. Глава держави має бути лідером нації. Суть лідерства – здатність запропонувати перспективний курс розвитку країни, спрямований на забезпечення національних інтересів і добробуту народу. Громадяни України, як свідчать соціологічні дослідження, бажають бачити на посаді президента визнаного лідера загальнонаціонального масштабу, раціонального політика, який, очоливши державу, впевнено завершив би економічні реформи, поборов бідність, безробіття, викоринив злочинність, корупцію, клановість. До останнього часу цього не відбулося. Надзвичайно складні завдання постали перед владною елітою після формування в серпні 2006 року, відповідно до змін до Конституції, парламентської коаліції і затвердженням нового уряду, який повинен стати місцем для скоординованої чіткої роботи, а не плацдармом для боротьби за владу. Протистояння, яке виникло між гілками влади і яке послаблює владу, обумовлене: болісним процесом перерозподілу повноважень; недосконалістю змін, внесених до Основного Закону; суб'єктивним фактором, фактором взаємовідносин між керівниками держави та їх оточенням. Очевидно, що слабка і безвідповідальна влада не зможе утриматись тривалий час тільки за рахунок колишніх обіцянок народові, які абсолютно не виконуються. Через те у нинішньої української

влади залишається єдиний вибір: або залучити у свої ряди справжніх професіоналів, які, доклавши значних зусиль, зможуть виправити існуючу ситуацію; або її змете вихор історичних змін.

Третій. Для посилення стратегічної складової діяльності владних структур, її аналітичного супроводу необхідно активно використовувати інтелектуальний потенціал духовної еліти, яка професійно володіє словом, образом, гаслом, здатної апелювати як до сумління, так і до розуму громадян, і яка, зрештою, не повинна стояти осторонь від державних проблем, а має повернути собі голос, стати справжньою совістю нації і сказати своє слово так, щоб її почули і суспільство, і правляча еліта.

І на закінчення. Кожному етапу суспільного розвитку, кожній політичній системі й політичному режимові властиві свої методи управління суспільством. За умов тоталітаризму, як правило, владарюють диктаторські типи політичних режимів, які діють не за демократичними законами, а шляхом маніпулювання свідомістю мас. Проте політична історія свідчить, що лише за умов демократичного суспільно-політичного устрою відкривається можливість формування політичних режимів, які в основу своєї діяльності кладуть демократичні цінності. Процес цей відбувається складно, суперечливо (приклад тому останні події в Угорщині, Польщі, Чехії).

Консолідувати українське суспільство і повернути вектор його розвитку в бік реальних демократичних перетворень може тільки першочергова і найбільш прискіплива увага влади, її політичних лідерів до створення умов суворого контролю за виконанням прийнятих і тих, що будуть прийняті, законів і демонстрація особистісних зразків поведінки, які б відповідали сучасним демократичним цінностям.

Яким бачиться вихід із ситуації? На сучасному етапі для українського народу сильна демократична влада є нагальною потребою.

Література:

1. Див.: Республика Албания // Центральноевропейские страны на рубеже XX – XXI вв. Аспект общественно-политического развития. Историко-политологический справочник. – М., 2003. – С. 14 - 31.

2. Див.: Там само. – С. 19 - 20.

3. Див.: Конституція Республіки Угорщина // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. – С. 311 - 322.

4. Див.: **Ткач Д. І.** Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004. – С. 121 - 123.

5. Ференц Дьюрчань: „Для наших отношений очень важны экономика, экономика и еще раз экономика” // Зеркало недели. – 2005. – 12 февраля.

6. Див.: **Сагайдачный Н.** Венгрия: Бой за демократию // Зеркало недели. – 2006. – 7 октября.

7. Див.: **Dalos G.** Die letzte Ltauch der Ara Antall // Enrapaische Rund Schau. – 1994. – № 2. – С. 90 - 91.

8. Див.: Конституція Чеської Республіки з 16 грудня 1992 року // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. – С. 488 - 502.

9. Цит. за: **Рудич Ф. М.** Много ли власти нужно власти? (Украина в контексте трансформации полит. систем в странах СНГ и Балтии, Центр. и Вост. Европы): Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Довіра, 1999. – С. 119.

10. **Klaus V.** Die Tschechische Republic und die Integration Europas // Europaische Rund Schau. – 1994. – N 3. – S. 5.

11. Див. про це детальніше: **Довгялло М. С.** Политическая история зарубежных славянских стран новейшего времени: Справочник / Минск: ТетраСистемс, 2006. – С. 21-23.

12. Див.: **Друзенко Г.** Сто на сто по-чешски // Зеркало недели. – 2006. – 14 октября.

13. Див.: Конституція Словацької Республіки з 1 вересня 1992 року // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. – С. 463 - 480.

14. Див.: Словацкая республика // Центральноевропейские страны на рубеже XX – XXI вв. Аспекты общественно-политического развития. Историко-политический справочник. – М., 2003. – С. 157 - 158.

15. **Сирук М.** Динамизация диалога. Украина и Словакия интенсифицируют отношения // День. – 2007. – 28 февраля.

16. Див.: Конституція Республіки Болгарія. Прийнята Великими Народними Зборами 12 липня 1993 // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. – С. 132 - 152.

17. Див. про це: **Бурдяк В. І.** Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 494.

18. Див.: Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г. // Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник: В 4-х т. – Т. 3. – М., 1998. – С. 685.

19. Див.: **Зеленько Г.** „Навздогінна модернізація”: Досвід Польщі і України. – К.: 2003. – С. 186.

20. Див. про це детальніше: **Локошина Л. С.** Александр Квасневский – президент всех поляков // Политические лидеры и стратеги реформ в Восточной Европе. – М., 2003. – С. 44 - 75.

21. Див.: **Роман П.** Операція „Жовтий шлейф”, або Останній час диктатора Ніколає Чаушеску // Україна. Європа. Світ. – 1995. – 8 - 15 лютого.

22. Див. про це детальніше: **Биткова Т. Г.** Политические лидеры и их роль в преобразовании румынского общества // Политические лидеры и стратеги реформ в Восточной Европе. – М., 2003. – С. 111 - 120.

23. Див.: **Горбулін В.** Про ПРО і не лише // День. – 2007. – 13 березня.

Політичні лідери і стратегія реформи
у країнах Центральної і Східної Європи

Фелікс Рудич